

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационен труд на Валентина Георгиева Стефанова на тема *История на определеността в българския език*

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1 Филология, научна специалност 2.1 Филология– Български език
(*История на българския език*)

от проф. д-р Красимира Алексова от Катедрата по български език, СУ „Св. Климент Охридски“, утвърдена за член на научното жури със заповед № РД 38-154/24.02.2017 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“

1. Актуалност на разработвания в дисертационния труд проблем

Дисертационният труд *История на определеността в българския език* е на тема, която е значима и от диахронна, и от синхронна гледна точка. Тя е свързана с развойна тенденция, която е една от характерологичните особености на българския език в сравнение със славянските езици и в съпоставка с други езици, притежаващи категорията неопределеност/определеност. В този смисъл темата е напълно дисертабилна, а и разработен задълбочено чрез опиране на много богат материал.

2. Познания на дисертантката върху състоянието на проблема в научната литература

От текста на целия дисертационния труд, и особено от първата част на Първа глава (*1.1. История на изследванията*), проличава не само познаване на натрупаните множество постижения в научното поле, пряко свързано с категорията неопределеност/определеност, но и умение те да се съпоставят и да се прилагат към собствения материал във връзка със защитаваната в труда гледна точка. Широката, но и задълбочена информираност на дисертантката проличава и от общия брой на цитираните заглавия – 102 единици от сферите на теоретичната лингвистика, историческата граматика, синхронното езикознание и типологията. Това е необходимо съчетаване, което гарантира успешността на изпълнението на целите на дисертационния труд и полагането му на широка общолингвистична основа.

3. Избрана методика на изследването във връзка с поставените цели и задачи

Доколкото една от основните задачи на дисертационния труд е да изследва граматикализирането на определеността като продължителен процес, намирам за напълно подходящо съвместяването на синхронни и диахронни подходи, които позволяват да се разглеждат и съпоставят синхронни срезове в историческия развой. По този начин текстът на дисертационния труд напълно отговаря на темата, подчинена на историята на определеността. Освен това В. Стефанова непрекъснато отчита и развой в плана на израза, и промяната в плана на съдържанието, като прилага дискурсия подход чрез анализ на фразовите характеристики, при чието наличие се употребява елементът, който извървява пътя от енклитично показателно местоимение до определителен член. Дисертантката основателно е приложила и подходи от съвременната типология в полето на историческите изследвания, без което не би могъл да се очертае в пълното процесът на граматикализация.

4. Аналитична характеристика на емпиричния материал, върху който се градят приносите на дисертационния труд

Авторката е подбрала 10 паметника (*Пролог и Богословие (Небеса)* превод от Йоан Екзарх от периода до 893 г., *Шестоднев* – компилативна творба на Йоан Екзарх с най-ранен известен препис от 1263 г., *Германов сборник* от 1358 – 1359 г., *Манасиева хроника* – от времето на цар Иван Александър (преди 1345 г.), *Борилов синодик* от началото на XIII в., *Житие на нашия преподобен отец Йоан Рилски* по препис от XIV в., *Житие на нашата преподобна майка Параскева* с най-ранен препис от 80-те години на XIV в., *Житие на преподобния наш отец Иларион, епископ Мъгленски* от Патриарх Евтимий (в препис от 1483 г.), *Чергедски молитви* от изданието на Л. Милетич, *Троянски дамаскин*, писан не по-късно от средата на XVII в.), които дават възможност да се представят и анализират процесите на оформянето на категорията *определеност* и нейния формален показател, като по този начин се очертае именно историята на *определеността*. Множеството примери, представени в самия текст, както и приложението от 218 страници, съдържащо анализ на формите в Троянския дамаскин, са несъмнено доказателство за добрите анализаторски способности на авторката и уменията ѝ да опира своите теоретични обобщения върху богат емпиричен материал.

5. Приносите в дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от уводна част, четири основни глави, заключение, цитирана литература и едно приложение. Същинският текст е разгърнат на 256 страници, вкл. библиографията, а приложението е от 218 страници поради богатството от членувани форми в Троянския дамаскин. Дисертацията е логично структурирана, понятийният състав и терминологичният апарат са ясно уговорени, термините еднозначно употребявани, стилът е подходящ за научно изследване. Напълно приемам решението на В. Стефанова да не използва термина *членна форма*, а да държи сметка за съществуването на *членувана форма* (членуваното име) и *членна морфема*. Изборът според мене е подходящ и във връзка с проследяването на процеса на граматикализация в континуума показателно местоимение : определителен член, който изисква да се разграничат формална и семантична гледна точка различните етапи на изразяване на определеност чрез задпоставен елемент.

Предметът и обектът на дисертационния труд са ясно дефинирани – предмет на изследване са изразяването на определеност чрез задпоставен елемент (в развоя показателно местоимение – определителен член), както и характеристиките на фразата, в която се изразява идентифициране на обект, а обект са всички деиктични и анафорични употреби на задпоставеното показателно местоимение/определителния член. При така определения обект напълно оправдано една от задачите на изследването е да се анализират всички появи на задпоставения елемент, да се проследят процесите на оформянето на определителния член, да се класифицират всички синтактични прояви на този задпоставен елемент в периода IX – XV в., за да се получи картината на развой в значението и синтактичното поведение на този задпоставен елемент.

Бих искала да подчертая, че в този труд присъстват не само анализи на източници от посочения период (IX – XV в.), но и коментари на данни, извлечени от съвременното състояние и диалектите. Приемам това за положителен, а и необходим избор. Той може да се проследи във Втора глава (*Категорията определеност в съвременния български книжовен език*), посветена на значенията на определителния член, на приложението на референциалния подход, на анафоричните и деиктичните употреби, както и на коментари на мненията за значението на определителния член, вкл. на учени извън родната ни граматическа наука.

Третата глава е посветена на подробен анализ на употребите на задпоставеното показателно местоимение/определителния член в средновековни старобългарски и ранни новобългарски паметници. Тази глава е разгърната на 84 страници. Смятам за основателно възприемането от докторантката на подход, който да позволи

класифициране на ексцерпирания материал от именни фрази на базата на признаци, изграждащи семантичния обхват на детерминацията в рамките на свързания текст, и на синтактични критерии, които позволяват анализ на изразяваната детерминация в именната фраза. Затова и Валентина Стефанова посочва, че прилага възприетите от В. Станков, В. Зидарова, Св. Иванчев, Ст. Гинина критерии, като според мене водещ се оказва подхода на Г. Сване. (I група – пряко посочване на обект, споменат в предходно изречение = I степен на релативност по Сване; II група – повторени и познати обекти, които не е трудно да бъдат идентифицирани, вкл. съчетания със задпоставено показателно местоимение в силна анафорична употреба = II степен на релативност по Сване; III група – въз основа на единичността на обекта = III степен на релативност по Сване, индивидуализираща употреба на показателното местоимение/член; IV група – количествена и/или генерализираща функция, често сочена, а и явно смятана от авторката за доказателство „че системата на членуваните форми се е укрепила твърдо в граматиката на езика“ (с. 72).

Смятам, че от съществена значимост за постигане на целите на дисертационния труд е приемането на ясен критерий, очертаващ разликата между показателното местоимение и определителния член. Авторката посочва, че вижда разликата между анафоричната употреба на показателното местоимение и на определителния член е в допълнителното значение на детерминатор, което носи показателното местоимение в съчетание със съществителното, докато определителният член не носи самостоятелно лексикално значение, а само „формално потвърждава идентификацията, която се постига чрез анафора“ (с. 72). Това разграничение е дало възможност за адекватен и последователен в научен аспект анализ на емпиричния материал.

В Трета глава последователно са анализирани откритите употреби на синтагми със задпоставено показателно местоимение/член. Представени са статистически данни, последвани от класификации на употребите по приетите критерии, като всеки случай е онагледен с ексцерпирания от съответния източник примери. Авторката наблюдава и коментира различията с употребителна именните конструкции с елемент **-т-**, **-с-** и **-н-**. Данните от средновековните паметници са обобщени в таблица (с. 125 – 126), която недвусмислено онагледява разпределението на членуваните форми и дава представа за различията между паметниците във връзка с изразяването на определеност. От тази таблица става ясно защо не могат да бъдат направени категорични изводи, „които да съотнесат отделните паметници към определено новобългарско диалектно състояние“ (с. 126 – 127). След това авторката основателно прави съпоставки между положението

на елементите с корен **т**, **н** и **св** средновековните паметници и положението в съвременния български език, родопските говори и говорите във Вардарска и Егейска Македония.

От ранните новобългарски паметници обект на анализ са Чергетските молитви и Троянският дамански, обработени според целта на дисертационния труд – ексцерпиране и анализ на слаба и силна анафорична употреба, на индивидуализираща употреба, вкл. причислената към нея ситуационната определеност, а след това на генеричната употреба. Авторката обобщава, че в езика на седмоградските българи се наблюдава напреднал етап от развитието на определеността, но не може да се твърди, че това състояние се отнася към езика им в XIII в., когато напускат общобългарските територии. В. Стефанова застава зад тезата, че в ситуацията на откъснатост диалектът на седмоградските българи „е преживял развитие, подобно на останалите български говори, като е доразгърнал потенциала на последователно изразяване на категорията определеност при всички именни части на речта“ (с. 139). Това виждане буди интерес и от общотеоретична гледна точка – кога, при какви условия, поради какви причини и при каква степен на напредналост на граматикализационните процеси при откъснати от общата езикова територия говори продължават да се развиват процесите на граматикализация, които се наблюдават в изходното езиково землище.

Четвъртата глава „Развитие на именната фраза с определителен член“ в теоретичен план се основава на напълно подходящото приложение на постиженията в световната лингвистика, посветени на теоретичното осмисляне на граматикализацията. Те са осмислени така, че да станат подходяща теоретична основа и инструмент при конкретния анализ. Авторката не е пропуснала българските постижения в частта, в която съпоставя мненията за същността на определителния член. На немало места авторката говори за „членна морфема“, но ми се струва по-точно да се приеме виждането, че това е формант, тъй като по своя произход определителният член е двуморфемен с изключение на м.р., където е настъпило преразпределение на морфемния състав.

Значителна част от IV глава е посветена на анализ на вариациите при употребата на фрази с определителен член в изследваните паметници, тъй като авторката следва виждането, че той е фразов модификатор (с. 166). Именно затова в третата част на IV глава се изследва разликата в позицията на задпоставеното показателно местоимения в анафорична и в членна употреба във връзка с протичащия процес на граматикализация.

Заключението стегнато, но достатъчно информативно представя постиженията на отделните части на дисертационния труд.

6. Публикации по дисертационния труд

По темата на дисертационния труд са направени три публикации. Докладите, изнесени от В. Стефанова, са общо пет на брой, като всички отразяват важни теми, засегнати в дисертацията.

7. Автореферат

Авторефератът отговаря на структурата и съдържанието на дисертационния труд и го представя вярно. Изведените от дисертантката приноси отговарят на реално постигнатото в текста. Съществуват основания в дисертационния текст, които говорят, че те са лично дело на Валентина Стефанова, като отчитам и целенасоченото позитивно въздействие на научния ръководител.

Въз основа на изтъкнатите положителни качества на дисертационния труд *История на определеността в българския език* на приносите в него смятам, че на Валентина Георгиева Стефанова може да бъде присъдена научната и образователна степен „доктор“ и ще гласувам положително за това решение.

29.04.2017 г.

Изготвила рецензията:

Проф. д-р Красимира Алексова